

Раде Р. Лаловић

ШТА УЧЕНИЦИ ТРЕБА ДА ЗНАЈУ О РАЗВОЈУ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА¹

Писменост српског народа је много старија него што се то иначе мисли. О томе говори и *Трактат о писменима* монаха Црноризца Храбара. Ту се види да су Словени, а самим тиме и Срби као један од најзначајнијих словенских народа прије Ћирила и Методија „чртами и резама“ писали, што говори о њиховој давној писмености у виду „идеографског писма“ као посебног вида српског сликовног писма чији трагови се могу пратити на основу забиљежака античких историчара и низа археолошких открића и сежу далеко прије појаве Христа.

Српски књижевни језик у правом смислу те ријечи се почео развијати веома давно, може се рећи од почетка новије словенске писмености, то јест самим конституисањем *старословенског језика* као најстаријег књижевног (писаног) језика Јужних Словена, односно настанком *српске редакције старословенског језика*. Језиком српске редакције старословенског језика од 12. вијека почињу се писати житије, биографије, љетописи и слични списи. Та српска редакција старословенског језика означава се и као *српскословенски језик*.

Осим српскословенског, у низу докумената (посланице, повеље и сл.) употребљава се и народни језик, а богата српска средњовјековна књижевност солидан су корпус за проучавање српског књижевног језика у том периоду. Најзначајнији документи из те фазе српске писмености су МИРОСЛАВОВО ЈЕВАЊЋЕЉЕ из 12. вијека и ДУШАНОВ ЗАКОНИК из 14. вијека, као и прва штампана књига ОКТОИХ ПРВОГЛАСНИК, штампана у Црној Гори у штампарији Ђурђа Црнојевића 1493. године. Посебно су значајни документи ПОВЕЉА КУЛИНА БАНА из 1189. године, ПОВЕЉЕ БАНА Матије (Матеја) НИНОСЛАВА из 1234 и 1249, ПИСМА ВОЈВОДЕ

¹ Текст је објављен у Зборнику радова НАУКА И ОБРАЗОВАЊЕ - БИТНИ ЧИНИОЦИ СРПСКЕ ДУХОВНОСТИ са истоименог научног скупа одржаног на Филозофском факултету у Бањалуци 2000. године

ЈУРАЈА ВОЈСАЛИЋА из 1434, УГОВОРИ ХЕРЦЕГА СТЈЕПАНА из 1454. године и низ других докумената писаних ћирилицом и на народном језику. Сви ти документи скупљени су у четири велика зборника и то MONUMENTA SERBICA, Беч, 1858. г. у редакцији др Ф. Миклошића, СПОМЕНИЦИ СРПСКИ 1. и 2. књига, Београд 1858. и 1862. г. у редакцији Меда Пуцића, СПОМЕНИЦИ СРПСКИ, Београд 1892. г. у редакцији др Константина Јиречека, као и зборник проф. др Веселина Ђерића О СРПСКОМ ИМЕНУ ПО ЗАПАДНИЈЕМ КРАЈЕВИМА НАШЕГ НАРОДА, београд, 1901. г.

Из низа докумената у овим зборницима види се да је *српски језик* писан ћирилицом све до почетка 19. вијека био и званични дипломатски језик на читавом подручју Балкана, па и шире, о чему свједочи дипломатска преписка дубровачких, турских, мађарских и других великаша, а нарочито су значајна писма Мехмед паше Соколовића, Андрије Баторија и травничког везира Вецид Мехмед паше.

У 16. и 17. вијеку је мало нових оригиналних књижевних творевина значајних за српску писменост јер су јужно од Саве и Дунава своју тортуру спроводили Турци па се могла развијати само усмена и црквена преписивачка књижевност, а сјеверно од Саве и Дунава Аустрија и Угарска су имале посебне државне и политичке циљеве за које су користиле тамошње Србе и водиле бригу да се српски језик тамо скоро и не помиње. Понекад се као синоним за српски језик у том времену помиње термин *илирски*.

Најзначајнији писани документи из тог времена су ГРАБОВАЧКИ ЛЪЕТОПИС игумана Пајсије Грабовачког с краја 16. вијека, ХРОНИКЕ грофа Ђорђа Бранковића из друге половине 17. вијека и његов МЕМОРИЈАЛ из 1688. г. упућен аустријском цару као заиста конзистентан српски национални програм. такође су значајни и списи Симеона Пишчевића и многих других за то вријеме учених Срба. (Детаљније у Вера Милосављевић, *Сава Текелија и српска мисао*, 1988.)

Особине српског књижевног језика у овом периоду се веома лијепо манифестују и у скоро свим дјелима дубровачке књижевности, а поготову код Џива Гундулића. На дубровачко-далматинском простору од почетка 15. до краја 19. вијека развио се врло значајан рад и на проучавању српског језика који се на овом простору обично назива *илирски / илирчески / словински / дубровачки / lingua slavica /*

lingua slavica / lingua sclavonica / lingua schiava / lingua serviana / sermone serviano / eloquium servianum и слично. Да сви ови термини заиста означавају српски језик доказао је у бриљантној студији ИСТИНА проф. др Васо Глушац, а потписао ју је псеудонимом Иван Вуковић, Мостар 1911. г. (репринт Нови Сад, 1999.г.) С његовим мишљењемсу подударна и мишљења Милана Решетара, Натка Нодила, Валтазара Богишића, Петра Колендића и свих оних који држе до научне истине.

Тада се штампа и низ рјечника и граматика од којих су најзначајнији поменути у нашем раду СРБИСТИКА И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК КРОЗ ИСТОРИЈУ И ДАНАС.

Што се дубровачких ћириличких споменика тиче незаобилазни су и *Дубровачки ћирилички зборник* из 1520. г. и *Српски молитвеник* из 1512. године о којим често говори Милан Решетар.

За развој писмености једног народа значајни су и уџбеници намијењени описмењавању, а Срби су имали свој буквар, који је сачинио инок Сава, 1516. године. Буквар је штампан у Венецији и документ је од изузетног значаја.

У 18. вијеку, због због недостатка образованих учитеља, а и због аустророславистичке политике према Србима у Војводини гдје је било на извјестан начин забрањено развијање писмености на српском језику, 1726. године у Сремским Карловцима се отвара школа у којој раде руски учитељи Максим Суворов и Емануел Козачински. Настава се одвија по одобрењу аустријског двора на *рускословенском* језику, тј. на руској редакцији старословенског језика. Рускословенски утицај се тада снажно шири, а рускословенски језик почиње да функционише поред српскословенског као главни књижевни језик у то вријеме и на том простору. Пошто је и рускословенски као и српскословенски био за већину Срба неразумљив, ученији и богатији људи у Војводини почињу да пишу мјешавином српскословенског, рускословенског и народног језика са жељом да се приближе ширем кругу читалаца. Та језичка мјешавина, без икаквих системских правила означава се као *словеносрпски језик*. Као механичка, произвољна и неприродна мјешавина без правила овакав језик је унапријед био осуђен на неуспјех, а све више учених људи се залаже за чисти *народни* језик као књижевни. Народни језик у одређеној мјери, прво рјеђе, а затим све више употребљавају културни посленици као што су Захарије Орфелин (Славеносерпскиј магазин, 1768.), Гаврил(о) Стефановић

Венцловић (Беседе, 1711. – 1747.), Јован Рајић (Бој змаја с орлови), Емануел Јанковић, који у својим преводима истиче да „не пише у словенском него у матерњем језику“, а Доситеј Обрадовић у Писму Харалампју резолутно се залаже за народни језик који ће сви разумјети. Овдје је значајно напоменути и да је једанод најученијих Срба у 18. вијеку Сава Поповић Текелија у својим дјелима *Једнога Арађанина начартаније 1798. и Римљани у Шпанији 1805. године* користио народни језик и за то био похваљен од Вука Караџића 1818. г. у Предговору *Рјечнику* и свакако не заборавити Антуна – Матију Рељковића и његове стихове из спјева *Сатир или тити дивји човек* у којима се он обраћа *Славонцима*, подсећајући их на њихову националну и етничку самобитност, а они гласе:

„Ваши стари јесу књигу знали
Српски и тили, а српски писали..“

Радзвој српског књижевног језика нарочито је бурану 19. вијеку. Најприје српски интелектуалци Саво Мркаљ и Лука Милованов раде на језичкој реформи, Мркаљ максимално поједностављује српску ћирилицу сводећи је на 27 знакова убједљиво износећи разлоге такве реформе у расправи *Сало дебелог јера либо азбукопротрес* 1810. године. Уз ову његову расправу за књижевни језик је значајна и расправа Луке Милованова *Опит настављења о Србској Сличноречности и Слогомерју или Просодији*, а коју објављује Вук 1833. г. знатно после ауторове смрти. Мркаљевом ћирилицом се у почетку служио и Вук Караџић.

Појавивши се на почетку 19. вијека Вук Ст. Караџић, уз подршку Јернеја Копитара објављује *Писменицу српскога језика* 1814. године, а 1818. *Српски рјечник* и у његовом предговору српску граматику и правопис. Вук објављује и расправе *Главне разлике између данашњег словенскога и српског језика*, 1826, *Главна свршивања суштствителни и прилагателни имена у српском језику*, 1828. и *тима у доброј мјери заокружује опис граматичког система српског језика*.

Поред ових дјела, а за разумијевање Вукових филолошких ставова значајно је напоменути и његов текст *Срби сви и свуда* написан 1836. а објављен 1848. године. Ту је бриљантно показано са становишта данашње социоллингвистике шта све припада српском

језику и какав је однос српског и хрватског језика. Ту је изнесена и до данас, а и заувјек, необорива тврдња да је српски језик све што је штокавица и све што је штокавица да је српски језик. Такође је значајно напоменути да је 1852. године изашло друго допуњено издање *Српског рјечника*.

Вук је за основу српског књижевног језика узео *источнохерцеговачке говоре* (ијекавска замјена старог гласа јат /ѣ/ и четвороакценатски систем), који се простиру, како Вук вели, од Херцеговине и Црне Горе, Далмације, Хрватске, Босне и Србије до Мачве, Ваљева и до Карановца (Краљево, прим. Р. Л.).

Поред Вука, проучавањем српског језика бавили су се и други филолози који, у суштини, у својим студијама иду за Вуковом идејом о народном језику као књижевном, а све више се говори о природи српског језика и његовом односу према другим словенским језицима прибављајући му на тај начин статус њима равног и равноправног. Један дио тих студија је тек недавно преведен на српски језик и тако постао доступан широј културној јавности. Детаљно о овим текстовима је писао Петар Милосављевић у књизи *Срби и њихов језик*.

Вуков сарадник Ђуро Даничић (право име му је Ђорђе Поповић) својом студијом *Рат за српски језик и правопис* 1847. године означава побједу Вукове реформе књижевног језика, а свој филолошки рад заокружује књигама *Мала српска граматика, 1850, Рјечник из књижевних старина српских, 1863/64. и Историја облика* 1874. године.

Дефинитивна побједа Вукових настојања да народни језик буде и књижевни и да се и званично прихвати Вуков правопис остварила се 1868. године, четири године након Вукове смрти одлуком Министарства просвете Србије о државном немијешању у језикословне послове.

проучавањем српског језика средином 19. вијека бавио се и Јован Суботић који је 1846. године написао *Српску граматику* као одговор на конкурс Матице српске за граматику српског језика, али ни тада, ни касније она није објављена из непознатих разлога па је свјетлост дана угледала тек 1902. године у књизи *Живот др Јована Суботића (аутобиографија)*. Пред крај 19. вијека, 1894. године објављена је и *Српска граматика* Стојана Новаковића, прва граматика *писана еквицом*, па се с разлогом сматра да је с њеном појавом први

пут стандардизован српски језик *екавског* изговора, иако је много година раније Вук у име „опћене правилности“ показао како писци екавци треба да пишу и да правилно употребљавају српски језик.

И када се средином 19. вијека чинило да је српски књижевни језик конституисан и нормиран под утицајем *аустрослависта*, југословенских идеја и бечко-ватиканског пројекта о расрбљавању Срба, као и уз помоћ низа несрећних околности намеће се идеја о заједничком језику Срба и Хрвата како би се прво *конвергентним* процесима и вјештачким и врло кратким форсирањем заједништва створио или покушао створити заједнички језик на бази „јужног нарјечја“, мада Хрвати никада нису били штокавци, па да се онда наглим *дивергентним* процесима тзв. хрватском језику (српска штокавска ијекавица) прибави самосталност. Таквим процесима се након Вукове смрти супротставио једино академик Љубомир Стојановић у својој *Академијској бесједи*, а српски филолози у 20. вијеку све до данас нису били спремни на прави начин да бране ни српски језик, ни српске националне интересе, него су ни због чега прихватили неприродну везу и неприродно име за српски језик, па тако у 20. вијеку не постоји српски језик, него хибридни српскохрватски, који су Хрвати увијек звали хрватски, а Срби цио 20. вијек, захваљујући неодговорним српским филолозима, само српскохрватски. (Детаљно видјети у Лазо М. Костић, *Крађа српског језика и Насилно присвајање дубровачке културе*, у М. Ковачевић, *У одбрану језика српскога – и даље*, Р. Маројевић, *Српски језик данас* и П. Милосављевић *Срби и њихов језик*.)

Незрела језичка политика српских филолога који су слијепо спроводили хрватски католички филолошки програм, а неки га и данас кроз Одбор за стандардизацију српског књижевног језика интензивно спроводе, (од српског језика створила је дакле, хрватски језик), а сада покушава да се оживљавањем идеја Бењамина Калаја створи тзв. босански/бошњачки и у најновије вријеме залагањем црногорских квазиинтелектуалаца тзв. црногорски језик.

А Срби, бар они који држе до научне истине на крају миленијума и након више од 150 година од прве комплетне кодификације свог језика морају и својим неодговорним српским колегама који спроводе концепт *католичке лингвистике* и другима да доказују шта је српски језик, да стварају српску граматику, српски

правопис и рјечнике српскога језика као да их никада и није било. (Видјети часопис Актуелности, Бањалука, 1997. и Рашка, бр. 34/2000)

У вези с отвореним питањима у српском језику у задњих неколико година група српских лингвиста низом студија, расправа и књига и уз помоћ Друштва за његовање и проучавање српског језика и Покрета за обнову србистике врло успјешно ревитализује српски књижевни језик и концепцију Вука Караџића убједљиво показујући ада је српски језик све што је штокавица и све што је штокавица да је српски језик. Он има два равноправна нарјечја екавско и ијекавско, два равноправна писма ћирилицу и српску латиницу, а у његовој основи су само и искључиво говори источнохерцеговачког типа што је прецизно формулисано и у српском филолошком програму СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ објављеном на свим свјетским језицима у Београду 1998. године.

Овдје је неопходно напоменути и да су коначно обновљени темељи српске филологије СРБИСТИКЕ у оквиру свесловенске филологије, односно славистике.